

A hatalommegosztás terminológiája és a hatalommegosztás tana – eszmétörténeti áttekintés

A korábbiakban megjelent tanulmányaimban az állam fogalmának áttekintésére, az állam fogalmának térben, időben történő elhelyezésére, az állam és a jog fogalma közötti kapcsolat, valamint az antik és a középkori államelméletek csoportosítására tettem kísérletet, valamint az állam és a szuverenitás kapcsolatával foglalkoztam.²

Jelen tanulmányban a hatalommegosztás fogalmának meghatározásával, illetve a szuverenitással való kapcsolatának bemutatásával foglalkozom. A fogalommeghatározást követően a hatalommegosztás elméleteinek áttekintésére és bemutatására teszek kísérletet. Az alkotmányelméleti, jogelméleti irodalomban eltérő álláspontok alakultak ki abban a tekintetben, hogy a hatalommegosztás visszavezethető-e az ókori és középkori államelméleti művekre. A fogalommeghatározást követően röviden vázolom azon műveket, amelyekben egyes szerzők a hatalommegosztás történeti előzményeit vélik felfedezni.

I. A hatalommegosztás fogalmának meghatározása

A hatalommegosztás fogalmának meghatározását megelőzően a kiinduló fogalmakat a következők szerint összegzem. A legutóbbi kutatások során az állam fogalma meghatározott területen, közös főhatalom alatt élő emberek tartós közösségeként határozatott meg.³ Az állam a területén lévő népesség felett főhatalmat gyakorol, amely államhatalomnak nevezetett.⁴ A hatalom meghatározására Max Weber meghatározását veszik alapul, amelyet a szerkesztők általánosan elfogadott meghatározásnak tekintenek. A hatalom – a szerkesztők meghatározása szerint – nem más, mint képesség arra, hogy más egyéneket, csoportokat vagy szervezeteket az általa kívánt magatartásra késztesen.⁵ A szuverenitás fogalmát felsőbbként, főhatalomként, független hatalomként határozták meg, amely egy politikailag szervezett társadalomban egy személynek vagy testületnek azon képességét jelenti, hogy akaratát érvényesíteni tudja a területén élő lakosság fölött.⁶ E fogalom az állam hatalmával is azonosítható. A szuverenitásból eredő jogok birtokosa a hatalommegosztás eszméjének

¹ A szerző a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájának abszolutóriumot szerzett PhD-hallgatója.

² Egri-Kovács Krisztián: Állam- és szuverenitáselmélet I. (Az állam fogalma, megjelenése, elhelyezése térben és időben, kapcsolata a joggal). Jogelméleti Szemle, 2010/4. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/egri44.html> (2010. december 15.); Egri-Kovács Krisztián: Állam és a szuverenitás kapcsolata. Acta Iuvenum Caroliensia III. Budapest, 2012, 51-69. o.

³ Jogi lexikon. Átdolgozott és bővített kiadás (főszerkesztő: Lamm Vanda). Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest 2009, 36. o. A hatalom fogalmát a Magyar Értelmező Kéziszótár (Budapest, 1972) 525. oldalán úgy határozta meg, hogy az annak a lehetősége, hogy valaki valamely közösségben, tevékenységben érvényesítheti, valakire rákényszerítheti akaratát. Idézi: Samu Mihály: A hatalom és az állam. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 31. o. Samu Mihály hozzáteszi, hogy ez a megfogalmazás nem minősül tudományos definíciónak. Egyes nézetek szerint a hatalom fogalma megfeleltethető a döntés fogalmának. Más szerzők a kényszerítés és az erőszak fogalmával azonosítják a hatalom fogalmát. A történelmi tapasztalatok alapján levonható az a következtetés, hogy hatalom nélkül a társadalom szétesik. (Vö.: i. m. 44-58. o.)

⁴ Államtan. Írások a XX. századi általános államtudományi köréből (szerk.: Takács Péter). Szent István Társulat, Budapest, 2003. Appendix II. A szuverenitás tüneménye című fejezet. „A szuverenitás egy állam állandó és abszolút hatalma.” I. m., 617. o.

⁵ Jogi lexikon. Átdolgozott és bővített kiadás (főszerkesztő: Lamm Vanda). Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest 2009. 285. o.

⁶ Uo. 636. o.

(amelyet a szerzők az államhatalmi ágak megosztásával azonosítanak) elterjedése után az államot illeti meg.⁷ Az államhatalom a társadalom irányítását, a kormányzást (azon tevékenységet, amelyben megjelenik az állam szuverenitása), az igazgatást, a szabályozást, a kényszerítést látja el, illetve a belső közügyek intézését és a nemzetközi kapcsolatok rendezését végzi. A népszuverenitás kérdése a hatalommegosztás kérdésével összefüggésben áll. Amennyiben létezik hatalommegosztás, a népakarat nem érvényesülhet korlátlanul. A népszuverenitás tiszta formában történő megvalósítása nem célravezető.⁸ Az államhatalmi ágak megosztása a zsarnokság és az önkényes hatalomgyakorlás elleni védekezés fő eszköze. A törvények alkotásának, végrehajtásának és alkalmazásának egy kézben tartása zsarnokságot szül.⁹ Az autoriter alkotmányok és a demokratikus alkotmányok közötti különbség az államhatalom gyakorlásának koncentrációjában vagy megosztásában jelölhető meg.¹⁰ Trócsányi László a hatalmi ágak elválasztásának fogalmát akként összegzi, hogy „*A hatalmi ágak elválasztása azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy egy demokratikus jogállamban korlátlan és korlátozhatatlan hatalom nincs, ennek érdekében bizonyos hatalmi ágak szükségképpen korlátozzák más hatalmi ágak jogosítványait. A népszuverenitásból fakadó jogokat tehát nem egy állami szerv gyakorolja, hanem az államszervezet egésze. A hatalmi ágak egymáshoz való viszonyában nemcsak a hatalmi ágak függetlensége jelenik meg, hanem a hatalmi ágak kölcsönös ellenőrzése és a hatalmi ágak együttműködésének a kötelezettsége is*”.¹¹

A hatalommegosztást a jogállam fogalmi elemeként, az államszervezet működését, feladatát, hatásköreit, egymáshoz való viszonyát meghatározó alapvető fogalomként szokás meghatározni.¹² A hatalommegosztás az alkotmányozó által az állam alkotmányban rögzített hatásköri rendjével is azonosítható. A fogalom meghatározás során hozzá kell tenni, hogy nem minden alkotmány rögzíti a hatalommegosztás elvét.¹³

Csink Lóránt tanulmányában rámutat arra, hogy a hatalommegosztás fogalmánál az egyes szerzők vagy a fogalom alapvető jellegét (a jogalkotó számára az értelmezést segítő mivoltát), vagy annak normatív jellegét emelik ki. A normatív és az alapvető nézetek nem kizárólag egymásnak, az egyes nézetek nem állnak egymással ellentétben. Normatív tartalomra utalnak azok a megközelítések, amelyek szerint a jog határozza meg az állami beavatkozás mértékét, minden egyes állami szerv a kizárólagos, saját hatáskörét gyakorolja, a törvényhozónak sincs korlátlan hatalma. A hatalommegosztás alapelve arra van befolyással, hogy a jogalkotó egyes közhatalmakat gyakorló szerveket milyen feladatokkal és hatáskörökkel ruház fel. A

⁷ Dominico Fisichella: A politikatudomány alapvonalai. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 208-209. o. A képviselői szervek eredendően azzal a céllal jöttek létre, hogy a politikai hatalmat gyakorló személlyel (uralkodóval) tárgyaljanak. Az uralkodó képviselői szervvel együtt meghozott döntései garanciát jelentettek a döntésben foglaltak közösség általi betartására. A képviselői szerv fejlődése során a képviselők az egész közösség képviselőivé váltak, amely a szuverenitást gyakorolja, és amelyet sem az uralkodó, sem végrehajtó hatalom nem korlátozhat. Egyes szerzők elkülönítik egymástól a nemzeti szuverenitás fogalmát, amely a képviselő-testülethez kötődik, és a népszuverenitás fogalmát, amelyet a démosz gyakorol. Jelen tanulmányban utalás szintjén említettnek meg azon megközelítések, amelyek a képviselői demokráciát a közvetlen demokráciával kívánják felváltani. Vö.: Hamza Gábor: A közvetlen demokrácia történelmi előzményei Európában. Magyar Tudomány 2013/11. szám, 1380-1385. o.

⁸ Vö.: Tóth J. Zoltán: A népszuverenitás és az alkotmánybíráskodás viszonya a hatalommegosztás szempontjából. In: Tóth J. Zoltán – Ouk Varinac: Az alkotmánybíráskodás viszonya a népszuverenitás eszméjéhez. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017 (megj.a.), vö. különösen az I. fejezetben írottakkal.

⁹ Jogi lexikon, i. m., 42. o.

¹⁰ Karl Korinek: A hatalommegosztási tan aktualitásáról. In: Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 675. o.

¹¹ Bevezetés az alkotmányjogba (szerk.: Trócsányi László és Schanda Balázs). HVG ORCA Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2012, 75. o.

¹² Csink Lóránt: Mozaikok a hatalommegosztáshoz. Pázmány Press, Budapest, 2014, 23. o.

¹³ Takács Albert: A hatalommegosztás elvének alkotmányelméleti értelmezése. In: Hatalommegosztás és jogállamiság (szerk.: Mezey Barna). Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 101-102. o.

hatalommegosztás önálló normaként a jogállamiság részét képezve megtestesíti a demokratikus hatalommegosztás valamennyi garanciáját. A hatalommegosztás abban az esetben érvényesül, amennyiben a közhatalom gyakorlói egymást alkotmányos keretek között fékezik és ellensúlyozzák, amelyet – Csink Lóránt szerint – önmagában az alkotmány (amelynek feladata a hatalommegosztás működési kereteinek biztosítása) nem tud garantálni, a megvalósítás az alkotmányos és politikai kultúrán is múlik.¹⁴

A hatalommegosztás eszmerendszerében – Sári János ismertetése alapján – a hatalom intézményi ellenőrzésének és társadalmi ellenőrzésének igénye jelenik meg. Az intézményi ellenőrzés fogalma alatt a *nullum crimen sine lege* elve értendő, társadalmi ellenőrzés alatt pedig a hatalomgyakorlással kapcsolatos konfliktusok jogszabályok általi rendezése, amelyet röviden a *Lex = Rex* terminológiával írnak le. A hatalommegosztás eszmerendszere a rendi és a polgári erők egyensúlyba kerülésének idejére vezethető vissza. A hatalommegosztás egyik újkori elmélete a *rule of law* eszmerendszeréhez kötődik. Időben az 1688. évi „dicsőséges forradalmat” követő időszakban helyezhető el. Elméleti megalapozója John Locke. A hatalommegosztás másik típusát az Egyesült Államok valósította meg. Montesquieu az angol alkotmányfejlődés tanulmányozása során alkotta meg elméletét, amely kiemelkedő hatást gyakorolt az amerikai alkotmányfejlődésre.¹⁵ Más szerzők szerint Montesquieu munkásságával a hatalommegosztás eszméje minden alkotmányos állam számára mértékadóvá vált, az alkotmányok elsődleges szerkezeti alapelveként jelent meg.¹⁶ Az angol modell (a hatalom teljes egysége, kiüresített államfői jogkörök, nincs ellensúly a parlamenti többség kormányhatalmával szemben) és a kontinentális európai országok hatalomgyakorlási modellje egymással szemben álló állami szerveződést valósított meg. Az amerikai szerveződés a hatalmi ágak elválasztását valósítja meg; a törvényhozó és a végrehajtó hatalom egymástól is (a végrehajtó hatalom fejről, az elnökről önálló választással döntenek), valamint a bírói hatalom az előbbi kettő mindegyikétől elkülönül. Az európai kontinentális államokban az alkotmányfejlődés az angol modellre épült, a hatalom megosztásának egyes elemeit beépítették.¹⁷

A hatalommegosztás fogalmának vizsgálata során egyes szerzők rámutatnak arra, hogy nem tekinthető a hatalommegosztás teljes körű meghatározásának, ha az egyes szervek hatáskörét a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás funkcióihoz rendeljük. A hatalommegosztás lényege azonban változatlan: egyrészt megakadályozza az államhatalom koncentrációját, másfelől az egyén és a társadalom szabadságát biztosítja az államban. A hatalommegosztás kizárólag az államhatalom gyakorlására vonatkozik. A hatalom hordozója a nép, aki a hatalmat átruházza az alkotmányos képviselői szervekre. A hatalommegosztásra vonatkozó újabb elméletek a jogilag önálló szabályozási rendszerek körében megemlítik a területi vagy érdekképviselői elven szerveződő önkormányzatokat, az egyetemek belső önkormányzati rendjét és a gazdasági kamarákat. A hatalommegosztásban hatalmakat összekapcsoló elemként jelenik meg az állami szerveket létesítő jogok összessége. Egyes alkotmányelméleti vélemények szerint a hatalommegosztás az alkotmányi előírásokból levezethető és igazolható; a hatalommegosztáshoz szükséges, hogy az összes állami szerv – beleértve a felügyeleti szerveket is – gyakorolja és betartsa (ne lépje túl) a hatáskörét. A hatáskörgyakorlás során a legfelsőbb állami szerv hatáskörére is figyelemmel kell lenni. Ha az egyik szerv nem gyakorolja hatáskörét, akkor a hatalmi egyensúly felbomlik. Ha mindkét szerv gyakorolja a hatáskörét, úgy a különböző állami szervek akadályozzák egymást.

¹⁴ Csink Lóránt: Mozaikok a hatalommegosztáshoz, Pázmány Press, Budapest, 2014, 24-25. o.

¹⁵ Sári János: A hatalommegosztás eszmerendszer értelmezésének lehetőségei és érvényesülésének történelmi irányai. In: Hatalommegosztás és jogállamiság (szerk.: Mezey Barna). Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 69-71. o.

¹⁶ Takács Albert: A hatalommegosztás elvének alkotmányelméleti értelmezése. In: Hatalommegosztás és jogállamiság (szerk.: Mezey Barna). Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 98-99. o.

¹⁷ Pokol Béla: A bírói hatalom. Századvég Kiadó, Budapest, 2003, 103-108. o.

Schmidt Péter szerint a hatalommegosztást csak a közhatalom tekintetében lehet értelmezni, a hatalommegosztás az állam hatalmának különböző típusú állami szervek közötti elosztását testesíti meg.¹⁸ Az államhatalmak elválasztása államszervezeti-alkotmányjogi alapelvvé vált. Rousseau Társadalmi szerződése, valamint Montesquieu A törvények szelleméről című műve egyaránt meghatározó volt a XVIII-XIX. századi alkotmányos állam kialakításánál. A legutóbbi, XX. századi hatalommegosztási elméletek a törvényhozó hatalomnak az alkotmány és az alapjogok rendszerével történő, elsősorban alkotmánybíróság általi összehasonlítására irányulnak, amelynek áttekintése külön tanulmány tárgyát képezi.¹⁹

A fogalommeghatározást követően a hatalommegosztás antikvitáskori és középkori előzményeinek vázlatos áttekintésére vállalkozom. A hatalommegosztás elméleteinek formálódása során fejlődési tendenciaként megfigyelhető, hogy a hatalom egységére vonatkozó elméletek és a hatalom megosztására irányuló elméleti törekvések egymást váltva fordulnak elő. Szemléltetésként megemlíthető, hogy Platón a hatalom egységét, ezzel szemben Arisztotelész a hatalom megosztását vallotta. A középkori és újkori jogfejlődésben e tendencia ugyancsak megfigyelhető. A középkori elméleti munkákból Paduai Marsilius a hatalommegosztás képviselőjének tekinthető. Ezzel szemben Niccolò Machiavelli a hatalom egységét vallotta. Közismerten Jean Bodin nevéhez fűződik a szuverenitás fogalmának elméleti megalapozása. A kora újkori elméletek közül Thomas Hobbes munkásságához fűződik a szuverén (uralkodó) egységes hatalmának összegzése. John Locke művét szokás a szerződéselmélet, joguralmi felfogás első megjelenésének tekinteni. John Locke műve Hobbes ellen irányul. Locke művét tekintik úgy, mint amely az angol alkotmányjog elméletéhez a legnagyobb mértékben járult hozzá.²⁰ A francia felvilágosodás kiemelkedő alakja, Montesquieu nem a hatalom eredetével, hanem a hatalom működésével foglalkozott, az európai fejlődés törvényszerűségeinek tanulmányozásával alkotta meg nagy hatású elméletét.²¹ Rousseau a hatalommegosztás tagadásaként alkotta meg művét, Constant pedig Rousseau-t bírálja. Tanulmányomban az antikvitáskori és középkori elméletek vázlatos áttekintését követően John Locke, Montesquieu, Rousseau és Benjamin Constant műveit ismertetem. Jean Bodin és Thomas Hobbes műveit korábbi tanulmányomban részleteztem, ezért jelen írásomban ezen szerzőkre nem térek ki.

II. A hatalommegosztás antikvitáskori és középkori előzményei

A hatalommegosztás eszmerendszerének egyes kérdései című tanulmányomban röviden vázoltam, hogy a hatalommegosztás eredetét illetően eltérő vélemények alakultak ki.²² Cservák Csaba szerint a három hatalmi ág megalkotásának koncepciója nem Montesquieu: A törvények szelleme című munkájából eredeztethető.²³ Ezzel szemben Takács Albert nem fogadja el a hatalommegosztás tanának az antikvitás korába való „visszavetítését”.²⁴ A

¹⁸ „Vagyis az első tézisem az, hogy az államhatalom megosztásáról csak az állami közhatalom tekintetében lehet beszélni abban az értelemben, hogy az állam hatalmát kell megosztani a különböző típusú állami szervek között.” Schmidt Péter: A hatalmi ágak megosztásának aktuális problémáiról. Politikatudományi Szemle, 1995/2. szám, 10. o.

¹⁹ Korinek: i. m., 675-695. o.

²⁰ Horváth Barna: Angol jogelmélet. Pallas Stúdió – Attraktor Kft, Budapest, 2011, 167-187. o.

²¹ Montesquieu: A törvények szelleméről. Osiris – Attraktor Kiadó, Budapest, 2000, 1035-1046. o.

²² Egri-Kovács Krisztián: A hatalommegosztás eszmerendszerének egyes kérdései. Jog és állam. Budapest, KRE-ÁJK, 2013.

²³ Cservák Csaba: A hatalommegosztás elmélete és gyakorlati megvalósulása. Jogelméleti Szemle, 2002/1. szám, 5. o. http://jesz.ajk.elte.hu/2002_1.html

²⁴ „A hatalommegosztás eredőit, a legnagyobb időbeli ívet kifeszítő teoretikusok már az ókor vegyes kormányforma [...] felfogásában megpillantják. [...] A történeti analógiák ilyenfajta keresése azonban éppen a gyakorlati jelentőségét és a használhatóságot lúgozza ki a hatalommegosztás alkotmányos követelményéből.”

hatalommegosztás értelme abban jelölhető meg, hogy az állami tevékenység valamennyi ága megmaradjon a tartalmi és formai keretek között.²⁵ A szerző Kágyi azon következtetését veszi alapul, hogy a hatalommegosztás elve a XX. századra már csak általános szervezési elvként, alkotmányos alapelvként határozható meg.²⁶ A hatalommegosztás eszmerendszere a XVII-XVIII. század politikai küzdelmeiben jelent meg.²⁷ A francia nemzetgyűlés már ismerte és alkalmazta Montesquieu nézeteit. Angliában a hatalommegosztás gondolata a XIII. században jelent meg, a hatalommegosztás elve a társadalmi csoportok politikai törekvéseit fejezte ki.²⁸ Az angol jogelméletben a hatalommegosztás dualista felfogása érvényesül (a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat különböztetik meg, az igazságszolgáltatást nem tekintik önálló hatalmi ágnak). John Locke elméletében is két hatalmi ág jelenik meg, az Értekezés a polgári kormányzat hatásköreiről című művében megfogalmazottak alapozzák meg a parlamenti szuverenitás és a jog uralmának eszméjét.²⁹ Takács Albert utal arra, hogy az angol hatalmi ágak dualista felfogásának gyökerei Cicero és Szent Ágoston művein alapulnak. Az amerikai alkotmány fejlődésében a klasszikus szuverenitás elmélete két eleme jelenik meg, a köztársaság, valamint a pluralizmus eszméje.³⁰ A hatalommegosztás eszméjének XIX. századi fejlődésének eredményeképpen háromnál több hatalmi ágot különböztetnek meg. Sári János a Hugo Grotius által kidolgozott elveket, valamint a természetjog eszméjét jelöli meg az államok közötti hatalmi visszaélések korlátozásának előzményeként.³¹ A következőkben a hatalommegosztás fogalmának áttekintésére vállalkozom.

Nincs egyetértés a tekintetben, hogy a hatalommegosztás előzményének tekinthető-e az antik görög és római államelméletben ismert kevert kormányforma (*status mixtus*), vagy az Aquinói Szent Tamás Summa Theologica című művében részletezett vegyes kormányzat, (*regimen commixtum*), amely a mérsékelt hatalmat fejezi ki. Szaniszló Krisztián szerint a hatalommegosztás felvilágosodás korában kifarrott elméletei organikus történelmi fejlődés eredményei, amelyek az antik görög és római filozófusok államelméleteiből (elsősorban Platón, Arisztotelész, Polübiosz és Cicero) és a középkori egyháztanítók (elsősorban Hippói Szent Ágoston, Damiani Szent Péter, Aquinói Szent Tamás) nézeteiből táplálkoznak.³² Machiavelli gondolkodásának középpontjában az államhatalom megőrzése és megtartása állt.³³

Platón nem különítette el a hatalmi funkciókat, kevert alkotmányában a demokratikus és arisztokratikus államforma elemei ellensúlyozzák egymást. Arisztotelész művében az állam a közjó szolgálatában áll. Az állam a természetszerű politikai közösség fogalmával azonosítható, amelyekben három közhatalmat gyakorló intézményt különböztetett meg, nevezetesen: a közügyekről tanácskozó szervet, a magisztrátusokat és az igazságszolgáltató testületet.

Takács Albert: A hatalommegosztás elveinek alkotmányos értelmezése. In: Hatalommegosztás és jogállamiság (szerk. Mezey Barna). Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 94. o.

²⁵ Takács Albert: A hatalommegosztás elve az alkotmányos értékek rendszerében. Pro Publico Bono Online Támop speciál 2011. száma, 20. o. http://uni-nke.hu/uploads/media_items/a-hatalommegosztas-elve-az-alkotmanyos-ertekek-rendszereben.original.pdf

²⁶ I. m., 22. o.

²⁷ „A hatalommegosztás klasszikus elve a 17-18. századi állam hatalmi viszonyai és hozzájuk kapcsolódó politikai törekvéseket fejezte ki a korszakra jellemző univerzális államfilozófia nyelvén.” Uo. 2. o.

²⁸ I. m., 6. o.

²⁹ I. m., 12. o.

³⁰ I. m., 14. o.

³¹ Sári János: A hatalommegosztás. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. (XV.: Hatalommegosztás államok között)

³² Szaniszló Krisztián: A hatalommegosztás államelméleti előképei – Hatalomkorlátozás az európai állambölcseletben az antikvitás korától a felvilágosodásig. Acta Humana: Emberi jogi közlemények. 4. évfolyam 2016/1. szám, <https://ojs.uni-nke.hu/index.php/achu/article/download/75/46>, 65. o.

³³ I. m., 66. o.

Polübiosz részletezése szerint a római alkotmányos rendszerben (vegyes államforma: *status mixtus*) három államforma keveredik: köztársasági államformát testesít meg a plebejusokból álló népgyűlés és az általuk választott *néptribunusok*, az arisztokrácia államformáját tartalmazza a patríciusokból álló szenátus, a királyságot pedig a *consulok* intézményesítik. E három államforma kölcsönösen ellenőrzi és kiegyensúlyozza egymást.

Cicero a klasszikus liberalizmus korát megelőlegezve hangsúlyozza minden ember egyenlőségét és képességét arra, hogy a jót felismerje és e szellemnek megfelelően cselekedjen. Elméletében a nép korlátozott mértékű szabadságát ötvözi az arisztokrácia tekintélyével.³⁴

A kereszténység államvallássá válásától kezdve a középkori gondolkodás meghatározó kérdésévé vált az állami és az egyházi hatalom egysége vagy szétválasztása. Patrimoniális monarchiában a felszentelt uralkodó egyházi ügyekben is eljárhatott.³⁵ Pádúai Marsilius elválasztotta az egyházi és a világi hatalmat, ezen túlmenően elutasította azon kinyilatkoztatást, hogy az isteni törvények a világi hatalom fölé helyezhetőek, kimondja, hogy a világi törvények a pápaság hatalmát is korlátozhatják. Felismerte, hogy a hatalmi funkciók elkülönítését a hatalomgyakorlás természete indokolja, megfogalmazza a népfelség elvét. Művében a legjobb államforma a törvények által korlátozott választói monarchia, ahol a törvények forrása a nép, a polgárság.

Az itáliai városállamokban a Német-Római Birodalomtól való függetlenedési törekvések során megfogalmazták a városállamok szuverenitását. Salisbury elhatárolja a törvények szerint uralkodó fejedelmet a zsarnoktól, aki a törvények eltörlésével jogtalanságot termet.³⁶

Machiavelli műveiben nem található a hatalom megosztására vagy korlátozására irányuló gondolat, ezzel szemben az egyeduralom formáinak áttekintése olvasható. A népfelség elve műveiben megtalálható, amely szerint a szuverenitás forrása a nép egésze, amely a törvényeknek alárendelt választott vezetőkön keresztül gyakorolja a hatalmat. A hatalmat egyeduralom útján lehet a legmegfelelőbb módon megszerezni, megtartani pedig köztársasági államformában lehet.

Szaniszló Krisztián a kora újkori utópiák közül a hatalommegosztás elméleteire vonatkozóan James Harrington „The Commonwealth of Oceana” és „A system of Politics” című műveit kiemelve részletezi, hogy a művekben megjelenik a végrehajtó és a törvényhozó hatalom elválasztásának elve, emellett megfogalmazódik a politikai hatalom és a *common law* elkülönülése iránti igény is.³⁷ Luther Márton és Kálvin János művében az egyházi és a világi hatalom egymással össze van kapcsolva oly módon, hogy az egyház nem gyakorolhat világi hatalmat. A német választófejedelmeknek ellenállási joga van a Német-Római Birodalom császárával szemben. A református elméletekben bontakozott ki a zsarnokölés tana.³⁸ Szaniszló Krisztián a hatalom egységét valló Jean Bodin és Thomas Hobbes elméleteinek bemutatásával zárja a hatalommegosztás előzményeit áttekintő tanulmányát. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a hatalommegosztás és a népszuverenitás elvének megjelenése az antikvitás koráig visszanyúló történelmi fejlődés eredménye, amelyet azon eredmény igazol, hogy a népszuverenitáson és hatalommegosztás elvén alapuló jogállamiságnak a keresztény kultúrkörből eltérő fejlődésű államokba történő exportálása nem vezetett eredményre.³⁹

Takács Albert szerint a parlamenti és az uralkodói hatalom kettőssége, a törvényhozás és a végrehajtás egyszerű társadalmi és állami struktúrája, az állam és társadalom köz- és

³⁴ I. m., 67- 69. o.

³⁵ I. m., 71. o.

³⁶ I. m., 75. o. Salisbury megfogalmazza, hogy a joguralmi elmélet alap gondolata, hogy a szervi monarchia a törvények végrehajtójaként jelentkezik. A legfőbb szerv jogsértése megtorolható. Vö.: Horváth Barna: Angol jogelmélet. Pallas Stúdió – Attraktor Kft, Budapest, 2001. 22. o.

³⁷ Szaniszló: i. m., 76-78. o.

³⁸ I. m., 79-81. o.

³⁹ I. m., 86. o.

magánszférára való elkülönülése, illetve az angol filozófia individualista hagyományai segítették elő a törvényhozó és a végrehajtó hatalom egymástól való elválasztását. Az angol jogelméleti fejlődésben az igazságszolgáltatást azonosnak tekintették a törvényhozással vagy a végrehajtással. Nem merült fel az igazságszolgáltatás önálló hatalmi ágként történő meghatározásának gondolata. Ennek oka Takács Albert szerint a *common law* jogszemlélete. John Locke elméletére sokan úgy tekintenek, mint az abszolút, de nem önkényes hatalom megalapozójára.⁴⁰ Az alábbiakban a klasszikusnak nevezhető elméletet mutatom be.

III. John Locke

John Locke megkérdőjelezhetetlenül a polgári liberalizmus első összegzőjeként jellemezhető. Művében Jean Bodin és Thomas Hobbes államfelfogásával ellentétben megállapítja, hogy a végrehajtás felelősséggel tartozik a törvényhozásnak. A természeti állapotot, a hadiállapotot és a polgári állapotot bemutatta arra a következtetésre jut, hogy a kormányzás megbízásaként értékelhető, természettől fogva egyetlen ember sem rendelkezhet mások felett. Az egyének kötelessége a többségnek való engedelmesség. Az egyén az állam létrehozásának érdekében lemond jogairól és aláveti magát a közösségnek. A kormányzat működése során a törvényeknek kell uralkodnia.⁴¹

*„Politikai hatalomnak tehát azt a jogot nevezem, hogy a tulajdon szabályozása és védelme céljából törvényeket hozzanak halálbüntetés és következképpen az összes többi, kisebb büntetés terhe mellett, és hogy alkalmazzák a közösség erejét e törvények végrehajtásánál, valamint a politikai közösségnek külső támadás elleni védelménél, s mindezt csakis a közös érdekében.”*⁴²

A politikai hatalomnak tehát a tulajdon megvédésére és a természeti törvények betartására kell irányulnia. Az állam és a kormányzat csak a polgárok beleegyezésével jöhet létre. A politikai közösségben az egyének lemondanak a tulajdon és a szabadság önkéntes megvédéséről, valamint a természeti törvényt megsértők önkéntes megbüntetéséről. A polgári társadalomban mindenki lemond a természeti törvény végrehajtásának hatalmáról, amelyet átenged a közösségnek.⁴³ A többség rendelkezik azzal a joggal, hogy cselekedjen és kötelezze a többieket. A polgári társadalomban van közös törvényük, amely a törvényhozás hatalmában testesül meg, továbbá van igazságszolgáltatásuk. Igazságszolgáltatás alatt Locke a jogviták eldöntésére irányuló tevékenységet és a vétkesek megbüntetését érti.

A társadalmi szerződéselméletek⁴⁴ képviselői, különösen John Locke értékezéseiből eredeztethetőek az emberi jogok gyökerei.⁴⁵ Takács Albert szerint a klasszikus hatalommegosztás elméleteinek fő célja az egyéni szabadságnak a funkcióiban elhatárolt állami tevékenység során történő garantálása.⁴⁶ A szerződéselméletek közös ismervét képezi annak deklarálása, hogy az állam a természeti vagy természetes állapotból szerződéssel

⁴⁰ Takács Albert: A hatalommegosztás elve az alkotmányos értékek rendszerében Pro Publico Bono Online Támop Speciál 2011, 9-12. o. http://uni-nke.hu/uploads/media_items/a-hatalommegosztas-elve-az-alkotmanyos-ertekek-rendszereben.original.pdf

⁴¹ John Locke: Értekezés a polgári kormányzatról Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 7-38. o.

⁴² I. m., 40. o.

⁴³ I. m., 98-99. o.

⁴⁴ „A társadalmi szerződés az az akarati aktuson alapuló emberi megállapodás (konvenció), amely létrehozza a polgári társadalmat és annak politikai formáját.” [Vö.: Államelmélet I. (szerk.: Takács Péter). Szent István Társulat, Budapest, 2007, 165. o.]

⁴⁵ Ludassy Mária: A toleranciától a szabadságig. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992, 57. o. John Locke nevéhez fűződik annak megállapítása, hogy nem a politikai állam garantálja a szabadságjogokat, hanem a szabadságjogok jelentik a polgári társadalmak elsőbbségében kifejezett alkotmányos jogosultságot. A társadalmi szerződés korlátozott végrehajtó hatalmat hoz létre, amely a természetes szabadságjogok (szabadság, egyenlőség és tulajdon) biztosításán túlmenően nem avatkozhat be a polgárok belső ügyeibe.

⁴⁶ Takács Albert: A hatalommegosztás elvének alkotmányelméleti értelmezése, 105. o.

keletkezik, az egyén helyzetét, jogait és kötelességeit is a szerződés határozza meg.⁴⁷ Természeti állapot alatt az az állapotot értendő, ahol „*az emberek úgy élnek együtt az észnek megfelelően, hogy nincs közös földi feljebbvalójuk, akinek a hatalmában állna ítélni közöttük*”.⁴⁸ Természeti állapotban nem létezik közösen elfogadott törvény, nincs bíróság és nem lehet az ítéletet végrehajtani. John Locke a Hobbes Leviatán című művében részletezett okfejtéssel ellentétben feltételezi, hogy a polgári kormányzat létrehozását megelőző természeti állapotban az emberek békésen tudnak egymás mellett élni, az ember cselekedeteit a természeti törvény korlátozza.⁴⁹ Az ember nem terjeszkedhet túl a természeti törvényeken. Az emberölés a természeti állapotban is hallállal büntetendő.⁵⁰ A szabadság és a tulajdon John Locke értekezésében egymással szorosan összefonódik. Az emberek a tulajdonuk megvédése céljából egyesülnek állammá, vetik alá magukat a kormányzatnak.⁵¹ Az ember tulajdont szerez az általa megmunkált dologon. A szabadságot minden ember számára egyenlő mértékben kell korlátozni.⁵² A szabadság gyakorlásának biztosítéka tulajdon, amelynek megvalósítása a törvény elsődleges célját képezi.⁵³ John Locke művében Kontler László szerint a munka-értékelmélet is felmerül, amellyel Locke Adam Smith és David Ricardo elméleti megalapozásául is szolgál.⁵⁴

Az állam fogalma alatt Locke olyan független közösséget ért, amelynek feladata a polgárok életének, szabadságának, vagyonának, azaz összességében tulajdonának megvédése. Thomas Hobbes Leviatán című művével ellentétben a tulajdont és az életet az állam nem veheti el önkényesen. Hobbes művéhez hasonlóan John Locke-nál is megjelenik a törvény előtti egyenlőség. A kormányformát akként határozza meg, hogy a legfőbb hatalmat, azaz a törvényhozó hatalmat mely szervek gyakorolják. Az államforma fogalmát úgy határozza meg, hogy kinek a kezébe van letéve a törvényhozó hatalom. Legfőbb hatalomnak a törvényhozó hatalmat tekinti. Megállapítható tehát, hogy Locke nem tesz különbséget az államforma és a kormányforma között.⁵⁵

Az abszolút monarchiához képest a természeti állapotot is jobbnak, illetve megfelelőbbnek tartja. A természeti állapotban az emberek nem kötelesek alávetni magukat egyetlen ember igazságtalan akaratának.⁵⁶ Abszolút monarchiában az uralkodó cselekedetei ellen nem létezik jogorvoslati lehetőség. A szuverénre ruházott hatalommal szemben nincs biztosíték. Az

⁴⁷ Sári János – Somodi Bernadette: Alapjogok. Alkotmánytan II. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 15-18. o. Frivaldszky János: Klasszikus természetjog és jogfilozófia. Szent István Társulat, Budapest, 2007, 12. o. *A társadalmi szerződés elméletekkel összefüggésben a szerző rámutat arra, hogy a természeti állapotot az eredeti keresztény tartalmától (az édeni paradicsomi állapottól) eltérően mutatják be abból a célból, hogy a társadalmi vagy államalkotó szerződés azzal a tartalommal kötéssék meg, amely a társadalmi szerződéselmélet alkotójának megfelel.*

⁴⁸ John Locke: Értekezés a polgári kormányzatról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 52. o.

⁴⁹ Pokol Béla: Középkori és újkori jogtudomány. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2008, 142. o. John Locke Hobbesszal szemben az abszolút uralkodó, illetve az ennek kizárólagos állami jogát eredményező társadalmi szerződés gondolatát módosította. Elméletét úgy építette fel, hogy a társadalmi szerződéssel az emberi közösség csak megbízást adott a kormányzásra, és amennyiben az uralkodó megsérti az észből folyó természetjogi szabályokat, abban az esetben ellenállási jog illeti meg az egyesült embereket a zsarnoki uralkodóval szemben.

⁵⁰ Tóth J. Zoltán: Halálbüntetés pró és kontra. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012, 63-67. o. John Locke a jogos védelmi helyzetet is megengedhetőnek tartja, a megtámadott az erőszakkal szemben akár a megtámadó megölésével is megvédeheti magát. John Locke ezen állapotot hadiállapotnak nevezi.

⁵¹ John Locke: Értekezés a polgári kormányzatról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 126. o.

⁵² Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés a XVII. századi természetjogban és a felvilágosodás filozófiai gondolkodásában. Magyar Filozófiai Szemle, 2008/1-2. szám, 133-139. o.

⁵³ I. m., 34. o.

⁵⁴ I. m., 27. o.

⁵⁵ I. m., 130. o.

⁵⁶ I. m., 47-48. o.

abszolút uralkodó kezében összpontosul a törvényhozó és a végrehajtó hatalom. Abszolút monarchiában nem létezik független jogvitát eldöntő bíróság.

A tökéletes demokrácia államformáját úgy határozza meg, hogy a társadalommá egyesülők feletti hatalom a többség kezében van, amely törvényeket hoz, a törvényeket pedig közhivatalnokokkal hajtja végre. Amennyiben a törvényhozás hatalmát néhány kiválasztott embernek és ezen személyek utódainak vagy örököseinek adják át, abban az esetben oligarchiáról beszélünk. Ha a törvényhozás hatalmát egy ember gyakorolja, akkor pedig az államforma monarchia. Örökletes monarchiának minősül akkor, ha az átadott hatalmat az átvevő örököse öröklí; ha az átvevő halála esetén a hatalom a közösségre hárul vissza, akkor az államforma választott monarchia.⁵⁷

Az állam legelső törvénye a törvényhozó hatalom létrehozása, amely az állam legfőbb hatalma. A törvényhozó hatalom a társadalom tagjainak egyesített hatalma, amely kihirdetett állandó törvényeket hoz.⁵⁸ Mindaddig fennáll, amíg a kormányzat fennáll. Az elfogadott és kihirdetett törvényeknek megismerhetőeknek kell lenniük, azért, hogy az emberek ismerjék kötelességeiket. A törvényhozó hatalmat az a szerv gyakorolja, akire a polgárok közössége ráruházta. Törvénynek nevezhető az, amelybe a polgárok beleegyeztek. A pozitív törvénynek összhangban kell lennie a természeti törvényekkel. Az állam formájától függetlenül az uralkodó hatalomnak kihirdetett és elfogadott törvényekkel kell kormányoznia.⁵⁹

Locke tehát törvényhozó és végrehajtó hatalmat különböztet meg, amely hatalmi ágakat egymástól célszerű elválasztani. Amíg a törvényhozás nem alakul meg, addig a végrehajtó hatalom feje is dönthet bizonyos ügyekben. A felségjog fogalma alatt John Locke a közjó szolgálatát érti.

A törvényhozó hatalmat Locke szerint kollektív testületre kell bízni, amelyet a polgárok választanak meg. Nem szükséges a törvényhozó hatalom állandó működése. A törvényhozó hatalom visszahívható. Amennyiben a törvényhozás tagjai elvesztik a bizalmat, úgy a hatalom visszaszáll azokra, akik a hatalmat átadták a törvényhozó szervnek.

A végrehajtó hatalmat el kell választani a törvényhozó hatalomtól és alá kell rendelni a annak. A végrehajtó hatalmat nem gyakorolhatják ugyanazon személyek, mint a törvényhozást. E hatalom feladata a törvények állandó alkalmazása.

John Locke megemlíti azon államok típusát is, ahol a törvényhozás nem állandó jelleggel működik, a végrehajtó hatalmat pedig a törvényhozásban is résztvevő egyetlen személyre bízzák. E személy rendelkezik a legfőbb végrehajtó hatalommal. Ezen személy beleegyezése nélkül nem hozható törvény. A legfőbb végrehajtó hatalom engedelmeskedni köteles a törvényhozó hatalomnak. John Locke elméletét a parlament és a király közötti tényleges hatalommegosztásként összegzik, amely a monarcha és a parlament hatalommegosztásának koncepciójában (*King in Parliament*) jelenik meg.⁶⁰

Bár elvben John Locke e hatalomtól különbözőnek tekinti, a végrehajtó hatalom részét képezi – a végrehajtó hatalom gyakorlótól el nem választható – az alábbiakban részletezett föderatív hatalom is. Az organikus államfelfogásra jellemzően az egész közösséget egy testként határozza meg. Az állam nemzetközi kapcsolatokban történő részvételét a természeti állapothoz hasonlítja, természetes hatalomnak nevezi. Föderatív hatalom elnevezéssel illeti azt

⁵⁷ I. m., 130. o.

⁵⁸ I. m., 135. o.

⁵⁹ I. m., 137. o.

⁶⁰ Alkotmánytan I. (szerk.: Kukorelli István). Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 134. o. Mezey Barna – Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 218. o. „A királyi prerogatívák (előjogok) szerinti kormányzást a Parlament túlsúlyán alapuló kormányforma váltotta fel.” A parlamenti hatalom ellensúlyává vált a királyi hatalom. A parlament feloszlításának joga a végrehajtó hatalom eszköze a parlament túlsúlyával szemben. A királynak vétőjoga van a Parlament törvényeivel szemben. A fejedelem alkotórésze a törvényhozó hatalomnak. (Mezey – Sente: i. m., 224. o.)

a hatalmat, amely hatalom magában foglalja a háború és béke hatalmát, illetőleg a más államokkal történő egyezménykötés lehetőségét is.⁶¹

A közösség, azaz a többség jogosult megítélni, hogy a kormányzat mikor él vissza a hatalmával.⁶² A zsarnoki hatalom egy embernek egy másik ember feletti korlátlan önkényes hatalma, amely az emberélet elvételére is kiterjedhet. Az abszolút uralom nem tekinthető a polgári társadalom egyik típusának.⁶³ A hódosításra is kitérve megállapítja a szerző, hogy a hódítók a leigázott személyek felett zsarnoki hatalommal rendelkeznek. Az erőszak jogtalan alkalmazása az egyik embert a másik emberrel szemben hadiállapotba helyezi. Aki erőszakot követ el, az a másik emberrel szemben eljuttatja az élethez való jogát, a másinak azonban arra nincs joga, hogy az illető vagyonát is birtokba vegye.⁶⁴ A legyőzött személyeknek joguk van ellenállni az őket legyőző, rájuk kényszerített kormányzattal szemben. A szabad beleegyezést pedig nem lehet elfogadni, amíg az embereket a tökéletes szabadság állapotába nem helyezik. John Locke következtetése szerint tulajdon nélkül az ember rabszolgának minősül.⁶⁵

Locke lehetővé teszi az erőszakkal létrehozott kormányzat elleni fellépést. A bitorlás olyan hatalomnak a gyakorlását jelenti, amelyhez valaki másnak van joga. A jog határain túli hatalomgyakorlás zsarnokság, amelyhez senkinek sincs joga. John Locke a zsarnokságot úgy határozza meg, hogy ahol a törvény véget ér, ott kezdődik a zsarnokság.⁶⁶ Az uralom gyakorlását a polgárok határozzák meg. A pozitív törvényt az uralkodónak is be kell tartani. A törvénytelen erőszakkal szemben kollektíven szembe lehet szállni.⁶⁷

Amennyiben a kormányzat felbomlik, abban az esetben természeti állapot következik be. Amennyiben a közösséget meghódítják, úgy a kormányzat felbomlik.

John Locke műve talán a legjobban oly módon összegezhető, hogy létrejön a modernizált egyensúly a király, a parlament (beleértve a felső- és alsóház viszonyát is), a monarcha és az egyes rendek között. John Locke műve a joguralmi gondolat modern megfogalmazásaként jellemezhető. Locke az uralkodó és a parlament közötti politikai hatalommegosztás fejlődését igazolta. Montesquieu majd a bírói hatalmat harmadik hatalmi ággként meghatározva fogalmazza meg azon tételt, amely szerint az államhatalmakat egymástól el kell választani.

Bibó István tanulmányában megállapítja, hogy az államhatalmak montesquieu-i elválasztásának alkalmazása Európában nehézségekbe ütközött. A nehézségek közül külön kiemelendő a hatalmi ágak – jelen tanulmányban is vázolt –, a Rousseau nevéhez fűződő népszuverenitás elvével való összeegyeztetése. Bibó István ezért arra a következtetésre jutott, hogy az államhatalmak elválasztásának elve az európai közgondolkodásban a XIX. század második felétől nem fejlődött tovább. Egyes szerzők Montesquieu művét éles kritikával illették. Az államhatalom elválasztásának elve visszajutott a John Locke művében bemutatott elmélethez. A hatalommegosztás elméletét később Benjamin Constant rendezte, aki az államfői hatalmat vezette be. A másik kritika az államhatalom elválasztásának elvét az osztályos szocializmus oldaláról érte, amely magában foglalta a népszuverenitás tételeit felhasználva a hatalommegosztás tagadásának kimondását is. Bibó István tanulmányában rögzíti, hogy egyetlen kritika sem hozott fel olyan döntő érvet, amely a hatalommegosztás követelményének teljes mellőzését eredményezte volna. Bibó leszögezi, hogy a modern

⁶¹ Locke: i. m., 143. o.

⁶² I. m., 7-9. o.

⁶³ I. m., 163-164. o.

⁶⁴ I. m., 170. o.

⁶⁵ I. m., 176. o.

⁶⁶ I. m., 181. o.

⁶⁷ „Ezért a nép sohasem támadhat rá hatalommal a királyra, hacsak az el nem követ valamit, aminek következtében megszűnik király lenni. Mert ekkor megfosztja magát koronájától és méltóságától, ismét magánember lesz belőle, a nép pedig szabaddá válik és fölébe emelkedik, mivel ismét visszaszáll rá az a hatalom, amellyel az interregnum idején rendelkezett, mielőtt királlyá koronázta volna.” (I. m., 208. o.)

államelméletekben egyaránt jelen van a hatalommegosztás és a hatalom egysége.⁶⁸ Megítélésem szerint a fentiekben vázolt, az antikvitás korától jelen lévő hatalommegosztást és egységes hatalomgyakorlást valló nézetek váltakozása a modern állam történetében is továbbvonuló fejlődési irányként jellemezhető. A továbbiakban a hatalommegosztás tanának klasszikusaként jellemzett szerző művének áttekintésére vállalkozom.

IV. Montesquieu hatalommegosztási elmélete

A hatalmi ágak elválasztása kifejezésről vélelmezhetően a legtöbben Montesquieu *A törvények szelleméről* című művére asszociálnak. A szerző a törvény fogalmát legáltalánosabban úgy határozza meg, hogy azok szükségszerű viszonylatok, amelyek a dolgok természetéből következnek. Isten törvények szerint teremtette a világot és törvények szerint tartja fenn. Az embert is változtathatatlan törvények kormányozzák úgy, mint bármely más testet.⁶⁹ Az emberek közötti törvényeket a nemzetek közötti harc (nemzetközi jog) határozza meg, valamint az emberek közötti harc hozza létre (amit a polgári jog szabályoz)⁷⁰. Montesquieu a szabadság fogalmát úgy határozza meg, hogy mindenki jogosult a törvény által nem tiltottak megtételére. A szabadság az egyéni akarat szabad gyakorlásaként határozható meg.⁷¹ A politikai szabadság azt jelenti, hogy a hatalommal nem élnek vissza, a hatalomnak a hatalom által kell határt szabni,⁷² másrészt abban a biztonságban áll, hogy a szabadságot semmi sem veszélyezteti. Montesquieu szerint a szabadságra legnagyobb veszedelemmel a köz- és a magánvádak vannak.

Három kormányzatot különböztet meg: a köztársasági, a monarchikus és az önkényuralmi kormányzatot. A köztársasági kormányzatban a teljes nép gyakorolja a főhatalmat. Köztársasági kormányzatban a bírók a törvény betűjéhez tartják magukat.⁷³ Amennyiben a szuverenitás a nép egy részének kezében összpontosul, abban az esetben arisztokráciáról lehet beszélni; demokráciában pedig a nép kezében van a főhatalom. Monarchiában a politikai és polgári hatalom forrása a fejedelem. Monarchiában nagyszámú törvényekkel és nagyszámú bírói döntésekkel kormányoznak. Önkényuralom esetében egy személy kormányoz a saját akaratára és szeszélye szerint. Az önkényuralmi kormányzat vezérelve a félelem. Szigorú büntetéseket határoznak meg az önkényuralmi kormányzatban. A félelemmel kormányzott népek számára nem szükséges nagyszámú törvényt alkotni.⁷⁴ A kormányzatot az emberi szenvedély tartja mozgásban. Montesquieu szerint a vallás állítható szembe a fejedelem akaratával.⁷⁵

Anglia alkotmányának tanulmányozása során arra a következtetésre jut, hogy „*Minden államban háromféle hatalom van: a törvényhozó hatalom, a nemzetközi jog alá tartozó dolgokra vonatkozó végrehajtó hatalom, végül az a végrehajtó hatalom, amely a polgári jog alá tartozó dolgokra vonatkozik.*”⁷⁶ A politikai szabadságot a három hatalmi ág megosztása hozza létre.⁷⁷

⁶⁸ Bibó István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most (Akadémiai Székfoglaló 1947. január 13-án). In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945-1949. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 369-397. o.

⁶⁹ Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Osiris – Attraktor Kiadó, Budapest, 2000, 47-49. o.

⁷⁰ I. m., 52. o.

⁷¹ I. m., 293. o.

⁷² I. m., 246-247. o.

⁷³ I. m., 145. o.

⁷⁴ I. m., 56-120. o.

⁷⁵ I. m., 81. o.

⁷⁶ I. m., 249. o.

⁷⁷ I. m., 292. o.

Az egyik hatalom a törvények megalkotására vonatkozó hatalom, vagyis a törvényhozó hatalom, a másik a háború és a békekötés jogára, az állambiztonság fenntartására vonatkozó hatalom, amely a végrehajtó hatalom. A harmadik hatalom a bírói hatalom, amely a magánosok közötti jogvitákban és a bűncselekményekben történő ítélkező tevékenységet végzi. A törvényhozó hatalom az állam általános akarata, a másik két hatalom az általános hatalom végrehajtása. Montesquieu a három hatalmi ág elválasztására vonatkozó klasszikussá vált tételét a következőképpen fogalmazta meg: *„Ha a törvényhozó hatalom a végrehajtó hatalommal ugyanabban a személyben vagy ugyanabban a hatósági testületben egyesül, nincsen szabadság, mivel attól lehet tartani, hogy ilyen uralkodó vagy az ilyen testület zsarnoki törvényeket fog hozni, s azokat zsarnoki módon fogja végrehajtani. Akkor sincsen szabadság, ha a bírói hatalom nincsen elválasztva a törvényhozó, valamint a végrehajtó hatalomtól. Ha a bírói hatalom a törvényhozó hatalomhoz kapcsolódna, az állampolgárok élete és vagyona feletti hatalom önkényes lenne, mert a bíró törvényhozó is volna. Ha a bírói hatalom a végrehajtó hatalomhoz lenne kapcsolva, a bírónak elnyomó hatalma lenne. De minden elvesznék akkor, ha ugyanaz az ember vagy főembereknek, nemeseknek vagy a népnek ugyanaz a testülete gyakorolná ezt a hatalmat, vagyis a törvényhozó hatalmat, a közhatározatok végrehajtásának a hatalmát és a magánosok bűncselekményei vagy jogvitái feletti ítélkezés hatalmát.”*⁷⁸

A törvényhozó hatalom a törvények alkotására és a törvények végrehajtásának ellenőrzésére megválasztott testület, amely a nemesek örökletes testületéből és a nép által megválasztott képviselők testületéből áll.⁷⁹ A törvényhozó hatalom az egész népet illeti, amelyet választott képviselői útján gyakorol. Minden állampolgárt meg kell, hogy illessen a képviselőválasztáson történő szavazás joga. Montesquieu szerint a képviselők minden ügyre kiterjedő, általános meghatározással rendelkeznek, képesek az ügyek megvitatására, erre a nép nem alkalmas. A demokrácia hátránya is ebből ered.⁸⁰ A végrehajtó hatalom számára tartja azonban fent az állam elleni bűncselekményekkel vádolt személyek ideiglenes jelleggel történő letartóztatását.

A bírói hatalmat Montesquieu nem ruházza állandó tanácsra, azt a nép közül választott személyek látják el időszakos jelleggel.⁸¹ Az ítéletek oly mértékű pontosságát követeli meg, mint a törvényszövegek esetében. Az eljáró bírónak a vádlottal azonos társadalmi helyzetből kell származniuk. A törvényhozó hatalom a végrehajtó hatalomnak nem engedheti át a büntetőügyekben való döntéshozatalt.⁸²

Montesquieu a hatalommegosztás elvét oly módon fogalmazta meg, mint amely elméletnek léteznie kellene, amelyet Takács Albert akként jellemez, hogy *„a hatalmi egyensúly kialakításának és a jogállam szabályrendszerének rugalmas ötvözete”*.⁸³ Montesquieu munkásságáról Varga Zs. András azt a következtetést vonja le, hogy nem nyújtott megoldást a hatalom harmonikus gyakorlására, sőt a demokrácia és a hatalommegosztás elveinek összhangjára sem. Ugyanakkor tanulmányában megállapítja, hogy a hatalommegosztás

⁷⁸ I. m., 249. o.

⁷⁹ I. m., 253. o.

⁸⁰ I. m., 251. o.

⁸¹ „A három hatalom közül, melyekről szólottunk, a bírói hatalom bizonyos értelemben nem is hatalom.” (I. m., 253. o.)

⁸² I. m., 250-252. o.

⁸³ Takács Albert: A hatalommegosztás elve az alkotmányos értékek rendszerében. Pro Publico Bono Online Támpó Speciál 2011, 5. o. http://uni-nke.hu/uploads/media_items/a-hatalommegosztas-elve-az-alkotmanyos-ertekek-rendszereben.original.pdf

elméletének tartós és gyakorlati megvalósulása az Amerikai Egyesült Államok alkotmányában található meg.⁸⁴

Szaniszló Krisztián a hatalommegosztás elméleteinek antikvitáskori és középkori előzményeinek áttekintése során kitért arra, hogy mind a hatalom egységének, mind annak megosztásának elve mellett jelentős államelméletek sorakoztathatóak fel. A hatalom egységének vagy megosztásának kérdése az újkori szerzőknél is meghatározó vitákat szült. A következőkben a hatalom egységére vonatkozó elméletet ismertetem.

V. Rousseau szerződéselmélete

Jean-Jacques Rousseau A társadalmi szerződés című művének alaptétele, hogy a természet az embert boldognak és jónak teremtette, a társadalom pedig megrontja és nyomorékká teszi.⁸⁵ A műben megállapított tételek az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában is rögzítettek. Annak ellenére, hogy a mű címe „A társadalmi szerződés” a szerződéselmélet gyökerei nem a szerzőtől származnak. Ahogy utaltam rá, egyes szerzők a szerződéselmélet gyökereit Platón munkásságára vezetik vissza. A szerződéselmélet a középkori állam felfogásával nem volt összeegyeztethető. A XVI. századi elméletekben jelenik meg az a gondolat, hogy a nép elidegenítheti szabadságát. Hobbes szerint az erőszak uralmát a zsarnoksággal lehet felszámolni. Az uralkodók a római jogot használták eszközként a hűbérurak függetlenedési törekvéseivel szemben. A római jogra úgy tekintettek, mint a fejedelem nevében kiadott törvényalkotási produktumra.⁸⁶ Mikó Imre ismerteti, hogy Rousseau-ra a legnagyobb hatással Montesquieu volt.⁸⁷ Thomas Hobbes és Rousseau művében is az egyének kötik meg a szerződést, a szuverén érdeke nem áll ellentétben az egyén érdekével, a nép a főhatalmat közvetlenül gyakorolja. Az emberek azáltal váltak polgárokká, hogy alávetették magukat a közakaratnak.⁸⁸ Ahogy a család is megállapodáson alapszik, úgy az állam is. Jean Bodin és Thomas Hobbes elméletéhez hasonlóan az állam Rousseau ismertetésében is a családból formálódott ki. Ahogy írja, Észak-Amerikában a családok kormányoznak, és vélelmezhetően igaz volt ez az ősi társadalmakra is. Nem szükséges népképviselői intézmény fenntartása és működtetése, a népszuverenitás elidegeníthetetlen. Rousseau szerint a főhatalom képviselő útján nem gyakorolható. A hatalommal való visszaélés esetén a zsarnokot meg lehet ölni.⁸⁹ Zsarnok alatt Rousseau azon magánszemélyt érti, aki királyi hatalmat igényel magának anélkül, hogy joga volna hozzá. A zsarnok a királyi hatalmat gyakorolja, a kényúr a főhatalmat bitorolja.⁹⁰ John Locke és Montesquieu tételeivel ellentétben Rousseau szerint főhatalom nem osztható meg.

Rousseau Hobbes elméletének bírálataként kifejti, hogy a társadalom nem erőszakolt megállapodással jön létre. Nem fogadja el Hobbes azon megállapítását, hogy egy egész nép aláveti magát egy személynek. Az egyének a közösség javára mondanak le jogaikról, a társult személyek a nép nevet viselik.⁹¹ A társadalomban mindenki egyenlő, erkölcsi és jogi

⁸⁴ Varga Zs. András: Hatalommegosztás, az állam- és a kormányforma. Pázmány Law Working Papers, 2013/5., 3. o. Az elméletéről ugyanezen következtetést vonja le Stumpf István is, vö.: Stumpf István: Hatalmi ágak megosztása egykor és most. <http://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/stumpfveglzs.pdf>, 2. o.

⁸⁵ Jean-Jacques Rousseau: A társadalmi szerződés. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1972, 6.o

⁸⁶ Peter Stein: A római jog Európa történetében Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 121. o.

⁸⁷ I. m., 7. o.

⁸⁸ „Szabad állam polgárának születtem, részese vagyok a főhatalomnak, s bármilyen gyenge befolyással is lehet szavam a közügyekre, szavazati jogom egymagában is azt a kötelezettséget rója rám, hogy tájékozódjam felőlük, és boldognak érzem magam, amikor a kormányzásról elmélkedhetem, mert kutatásaim során mindig újabb okokat találok arra, hogy hazám kormányzatát szeressem”. I. m., 22. o.

⁸⁹ „Állapodjunk meg tehát abban, hogy az erőszak nem szülhet jogot, és hogy csak a törvényes hatalomnak vagyunk kötelesek engedelmeskedni.” I. m., 26. o.

⁹⁰ I. m., 126. o.

⁹¹ I. m., 126. o.

értelemben is. Az egyenlőség formális. A társadalmi szerződés erejénél fogva az állam rendelkezik tagjainak minden javával. A tulajdonjog az ösfoglalást (terület elfoglalását) követően keletkezik oly módon, hogy azt más polgárok tiszteletben tartják. A polgárok saját területre vonatkozó tulajdonjoga alá van rendelve a közösség valamennyi telekre vonatkozó tulajdonjogának.⁹² Az egyénnek kötelezettsége van a főhatalommal szemben. A főhatalomnak nem kell az egyén számára biztosítékot nyújtania. Az államot a közakarat irányítja. Rousseau arra az álláspontra helyezkedik, hogy az államban pártok, társadalmi csoportok vagy ne létezzenek, vagy amennyiben léteznek, abban az esetben a számukat növelni szükséges.⁹³ A társadalom a közakaron alapul, a polgárok közös akarattal rendelkeznek. Az általános kényszerítő hatalom a szuverén, amely a közakarat által irányított legfőbb hatalmat jelenti. A közakarat a szavazattal rendelkező polgárok közös érdekeként határozható meg.

Rousseau elméletében az igazságosság Istentől ered, amelynek betartását a polgárokkal szemben nem lehet kikényszeríteni. A pozitív törvény a honpolgárok többségének akarataként határozható meg. A törvény tehát a közakarat megnyilvánulása.⁹⁴ A törvényeknek két típusa különböztethető meg. Az egyik az alaptörvény, amely a nép államhoz való viszonyát hivatott szabályozni. A másik törvény a kormányzást szabályozza. Az államot a törvényhozó hatalom tartja fenn. Az organikus államfelfogásra jellemzően a törvényhozó hatalmat az állam szíveként, míg a végrehajtó hatalmat az állam agyaként határozza meg. Rousseau az egyházi és a világi hatalom elválasztásának híve, az állam abban az esetben foglal állást vallási kérdésekben, amennyiben a vallási kérdés a közakarral összefügg.⁹⁵ Az állam szíve, azaz a törvényhozó hatalom abban az esetben is tovább élhet, ha az agyközpont megbénul, a törvényhozó hatalom halála azonban természetesen maga után vonja a végrehajtó hatalom halálát is.⁹⁶ Rousseau elméletének lényege úgy összegezhető, hogy a főhatalom a szuverén, aki egyben a törvényhozó hatalom, amely a néppel egyenlő, az pedig a közakaratot testesíti meg. Az állam akkor és úgy működik, hogy a törvényhozó hatalom, vagyis a nép egybegyűlik (időszakonként meghatározott városokban).⁹⁷ A képviselők küldésével Rousseau nem ért egyet, nézete szerint a legfőbb hatalmat, a szuverént nem lehet képviselni. Törvény csak az lehet, amit a nép személyesen hagy jóvá.⁹⁸ A törvény elfogadásához a többség akarata szükséges. Rousseau elméletében a választást és a sorsolást különbözteti meg.

Az államnak egységesnek kell lennie. Rousseau szerint a decentralizáció elvetendő, az államot a közigazgatás korlátozza.⁹⁹ Ezzel szemben a közigazgatás Bibó Istvánnál a hatalommegosztás akadályát képezi.¹⁰⁰ A kormányzat az alattvalók és a főhatalom közé iktatott testület, amelynek feladata a törvények végrehajtása és a politikai szabadságjogok fenntartása. Rousseau a kormányzat és a nép közé tribunátust is beiktat, amely a hatalmi egyensúly kiegyenlítésére hivatott. Veszély esetén egy vagy két diktátorra kell ruházni a hatalmat.¹⁰¹ A közvélemény formálására censorokat kell kinevezni. A végrehajtó hatalom a főhatalomtól származik. A törvényhozást követően nevezik ki a végrehajtó hatalmat gyakorlókat.¹⁰² Amennyiben a végrehajtó hatalom nem engedi összegyűlni a törvényhozó hatalmat gyakorlókat, abban az esetben a kormányt el kell zavarni. A végrehajtó hatalom létszáma határozza meg a kormányformát. Az arisztokrácia az a kormányforma, ahol néhány

⁹² I. m., 43-46. o.

⁹³ I. m., 52. o.

⁹⁴ I. m., 63. o.

⁹⁵ I. m., 191. o.

⁹⁶ I. m., 127. o.

⁹⁷ I. m., 128. o.

⁹⁸ I. m., 133. o.

⁹⁹ I. m., 75. o.

¹⁰⁰ Bibó: i. m. 385. o.

¹⁰¹ Rousseau: i. m., 170. o.

¹⁰² I. m., 140. o.

ember kormányoz. Monarchiában egy személy, a király gyakorolja a végrehajtó hatalmat, a kormányzást. A monarchiáról Rousseau úgy vélekedik, hogy abban az egész közigazgatás egyéni érdekeket szolgál ki. Az arisztokráciának három típusát különbözteti meg: a természetes, a választott és az örökletes arisztokráciát, amelyek közül a választott arisztokráciát tudja csak elfogadni. Rousseau nem fogadja el, hogy demokrácia létezett vagy létezik.¹⁰³ Rousseau szerint a monarchia a gazdag országokra, az arisztokrácia a közepes országokra, a demokrácia a kis és szegény államokra jellemző.¹⁰⁴ A vegyes kormányformát tekinti jónak, és alkotmányosnak minősíti azt a kormányt, amelyben az uralkodón kívül más közigazgatási hatóságok is részt vesznek a végrehajtó hatalom gyakorlásában.

Amennyiben az egyén nem teljesíti kötelezettségét a főhatalommal szemben, abban az esetben a közösség azt kikényszeríti. Aki bűncselekmény elkövetésével lázadóvá, hazaárulóvá válik, az a személy megszűnik a társadalom tagja lenni. Azon személy sem minősül a társadalom tagjának, aki a társadalmi szerződést nem szavazza meg.¹⁰⁵ Rousseau meghatározásában a modern értelemben vett büntetőeljárás annak bizonyítására irányuló eljárás, hogy a bűncselekményt elkövető személy megsértette a társadalmi szerződést.¹⁰⁶

Szalai András a hatalommegosztásról szóló elméletekről úgy vélekedik, hogy a hatalmi ágak egymáshoz való viszonyát, a fékek és egyensúlyok rendszerét írja le a hatalommegosztás. A parlamentáris kormányforma megszilárdulása a hatalommegosztást új aspektusba helyezte.¹⁰⁷

Álláspontom szerint az új aspektus Benjamin Constant című művére is utalhat. Benjamin Constant elméletének vívmánya, hogy az államfői hatalmat kiemelte a végrehajtó hatalomból, és az államfői hatalmat önálló hatalmi ágként határozta meg. Cservák Csaba ehhez hozzáteszi, hogy az államfő szerepe ugyanakkor a parlamentarizmus kiteljesedésével jelképpé válik.¹⁰⁸

Úgy vélem, hogy jelen tanulmány hiányossá válna, ha a hatalommegosztás elméletének új megvilágításba helyezésére nem térnék ki, ezért a következőkben Benjamin Constant műveit ismertetem.

VI. Benjamin Constant munkásságának bemutatása

Benjamin Constant munkásságára úgy tekintenek, mint aki Rousseau hiányos meghatározásait kijavította.¹⁰⁹ „A régiek és a modernnek szabadsága” című művében a politikai alapelvek körében a népszuverenitás elvét az egyéni akarattal szemben álló általános akarat elsőbbségeként határozza meg. Az általános akaratot a törvényes hatalommal azonosítja, amely úgy testesül meg, hogy az emberek szellemét a teokráciának, a királyságnak, az arisztokráciának kell uralnia.¹¹⁰ Amennyiben nem így történik, abban az esetben a törvénytelen hatalom, azaz az erőszak áll fenn.¹¹¹ A népszuverenitásról megállapítja, hogy az nem növeli az egyéni szabadság összességét. Benjamin Constant megítélése szerint a zsarnokság összeegyeztethetetlen a kormány intézményével.¹¹² Népszuverenitáson alapuló

¹⁰³ „A szó szoros értelmében véve nem létezett és nem is lesz soha igazi demokrácia”. (I. m., 100. o.)

¹⁰⁴ I. m., 116. o.

¹⁰⁵ I. m., 150. o.

¹⁰⁶ I. m., 59. o.

¹⁰⁷ Szalai András: A hatalmi ágak relatív függetlenségéről, avagy a köztársasági elnök újra a végrehajtó hatalomban? Jogelméleti Szemle, 2013/1.szám (II.: A hatalmi ágak meghatározása) <http://jesz.ajk.elte.hu/szalai53.pdf>

¹⁰⁸ Cservák Csaba: A hatalmi ágak megosztásának XXI. századi kérdései az Alaptörvényt követően. Pro Futuro, 2015/2. szám, 28. o.

¹⁰⁹ Benjamin Constant: Az alkotmányos politika tana (fordította Perlaky Sándor). Pest, 1862.

¹¹⁰ Benjamin Constant: A régiek és a modernnek szabadsága. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1997, 80. o. Demokrácia alatt a szerző a mindenki kezébe adott korlátlan hatalmat (szuverenitást), arisztokrácia alatt a néhányak kezébe adott teljhatalmat, monarchia alatt pedig az egyetlen kézbe adott teljhatalmat érti.

¹¹¹ I. m., 75. o.

¹¹² I. m., 182. o.

társadalomban nincs olyan egyén, aki a többieknek a maga akaratának veti alá. Hobbes álláspontjával sem ért egyet, amely szerint a társadalmi állapotban az alattvalók a védelemért cserébe lemondanak a hatalomról.¹¹³ Constant véleménye szerint a törvénynek való engedelmisség nem abszolút.¹¹⁴

Az egyéni szabadság kinyilatkoztatása nem elegendő, az egyéni szabadságot biztosítani is kell. Az egyéni szabadság biztosítására be kell vezetni a bírák elmozdíthatatlanságát. Alkotmányos monarchiában az uralkodók dolga a bírók kinevezése. A bírónak magasabb fizetést szükséges biztosítani.¹¹⁵ A sajtószabadság (amely magában foglalja a szó és az írás szabadságát is) egyik biztosítékeként tekinthető az esküdtszék. Constant a sajtó szabadságát olyan fontosnak tartja, hogy anélkül szinte valamennyi szabadságjog illúzióvá válik.¹¹⁶

Az egész társadalom sem uralkodik korlátlan szuverenitással. A legfőbb hatalom a polgárok összességében testesül meg, a hatalmat azonban senki sem sajátíthatja ki. A legfőbb hatalomnak korlátozottan kell fennállnia. Ahol az egyéni élet és függetlenség kezdődik, a szuverén hatásköre véget ér. Rousseau A társadalmi szerződés című művében részletezetteket bírálva Constant arra a következtetésre jut, hogy a többség beleegyezése nem szentesít minden cselekedetet. Rousseau nem vonta le ezt a következtetést, így a társadalmi szerződés a zsarnokság eszközévé vált. A mindenki nevében végrehajtott cselekedet valójában csak egy vagy csak néhány egyén rendelkezése. A társadalomnak vannak olyan tagjai, akikre a szerződési vagy társulási feltételek nem érvényesek. Rousseau elméletében a népszuverenitás nem idegeníthető el, nem ruházható át és nem képviselhető. Constant szerint a népszuverenitás hatalma nem gyakorolható, ezért a Rousseau által megfogalmazott elvek semmisnek minősülnek. Hobbes művét pedig akként összegzi, hogy a korlátlan főhatalom elismerésével Hobbes az egy kézben összpontosuló főhatalmat is legitimálja.¹¹⁷ Hobbesnál a megállapodás nem garancia az abban foglaltak betartására; a legfőbb hatalom a törvényhozó.

Constant megítélése szerint: „Ha a legfőbb hatalomnak nem szabnak határt, nincs eszköz, amellyel megóvhatnánk az egyéneket a kormányoktól.”¹¹⁸ A hatalmat úgy kell megosztani, hogy a megosztott részek ne léphessenek egymással koalícióra. A törvényhozónak a törvényhozási tárgyak körében szabad cselekvési intézkedési jogkörrel kell rendelkeznie. A polgároknak jogaik birtokosainak kell lenniük (az egyén szabadsága, vallásszabadság, szólásszabadság, tulajdonjog és a védelem bármely önkénnyel szemben), amely jogok gyakorlása a társadalmi vagy a politikai hatalomtól független. A királyi hatalomtól nem független hatalom törvénytelen hatalomnak minősül. A népszuverenitás nem korlátlan, az igazságtalan törvényt Constant szerint nem kell végrehajtani. A népszuverenitás határát az igazságosság és az egyéni jogok jelölik ki.¹¹⁹

A legfőbb hatalom elméleti korlátozása nem elegendő, a legfőbb hatalmat el kell osztani és ki kell egyensúlyozni. Constant a törvényhozó hatalmat, a végrehajtói hatalmat, a bírói hatalmat és az államfőt mint semleges hatalmat különíti el egymástól. Alkotmányos monarchiában megkülönbözteti a királyi hatalmat, a végrehajtó hatalmat, a tartós képviseleti hatalmat, a közvélemény képviselőjének hatalmát, a bírói hatalmat és a törvényhatósági hatalmat.¹²⁰

¹¹³ I. m., 187. o.

¹¹⁴ I. m., 205. o.

¹¹⁵ I. m., 188-189. o.

¹¹⁶ I. m., 231. o.

¹¹⁷ I. m., 77-79. o.

¹¹⁸ I. m., 80. o.

¹¹⁹ I. m., 81-83. o.

¹²⁰ „A három politikai hatalmak, mint eddig ismertettek, a végrehajtó, a törvényhozó és a bírói hatalmak, mindannyi mozdonyok, melyeknek össze kell hatni mindenkinek saját körében, az egyetemes mozgalomhoz, de ha e mozdonyok pályájukból kimentek, összeütköznek és egymást megakasztják, kell oly erőnek lenni, mely azokat helyökre visszavezesse. Ezen erő nem lehet a mozdonyok egyikében, mert az arra szolgálna nékie, hogy a többi megsemmisítse; szükséges hogy az a körön kívül álljon, hogy az némileg neutrális semleges legyen, hogy

Tartós képviseleti hatalom alatt örökletes gyűlést (amelybe az uralkodó nevezi ki a határozatlan számú tagokat), közvéleményi képviseleti hatalom alatt választott képviseleti gyűlést ért. Törvényt a képviselők is kezdeményezhetnek.¹²¹ A törvényhozó hatalomnak a képviseleti gyűlésekben kell működnie, a király szentesítése mellett. A törvényeket nyilvánosan kell megvitatni. A miniszterek lehetnek tagjai a képviselő gyűléseknek. Constant arra az álláspontra helyezkedik, hogy a törvényhozásban írott beszédek nem lehet felolvasni.¹²² A végrehajtó hatalmat a miniszterek, a bírói hatalmat a bíróságok kezébe adja. A bírói hatalom a törvény egyes esetekre történő alkalmazásaként határozza meg. A miniszterek a törvényeket általánosan hajtják végre, a bíróságok pedig egyedi esetekben alkalmazzák.¹²³

A királyi hatalmat az államfő fogalmával azonosítja abban az esetben, ha a király más címet visel. Az államfői hatalom (királyi hatalom) közepén az előzőekben felsorolt hatalmak felett helyezkedik el mint legfelső és közvetítő hatóság. Az államfő (király) nem cselekedhet a többi hatalom helyett. A minisztereknek is el kell különülniük az államfőtől (királytól). Ez az elhatárolás jelenti a különbséget az abszolút és az alkotmányos monarchia között. A korábbi alkotmányok hibája abban állt, hogy nem teremtettek semleges hatalmat (államfői hatalmat), hanem az államfőit más hatalomnak adták át. Az államfői (királyi) hatalomnak „lebegnie kell” a többi hatalom felett, a királyi hatalmat nem szabad a végrehajtó hatalom szintjére süllyeszteni. A szerző az államfő jogosítványairól is értekezik. A királyi hatalomnak van joga a végrehajtó hatalmat és a bírókat kinevezni. A képviselő-testület döntései abban az esetben rendelkeznek törvényerővel, amennyiben a döntéseket a király szentesíti. Az uralkodó vétőjoggal rendelkezik. A király fel is oszthatja a törvényhozást. A második kamarát a feloszlataison kívül ötvenként kell megújítani.¹²⁴ A király gyakorolja a kegyelmi jogkört, határoz a háború és a béke kérdésében.

A képviseleti gyűlések megválasztására vonatkozóan Constant egyetért a közvetlen választással.¹²⁵ Megítélése szerint a közvetlen választás biztosíthat népképviselést.¹²⁶ Megállapítja, hogy nagyobb államokban mindenféleképpen választás szükséges. A nemzetgyűlést időszakonként meg kell újítani, újra kell választani. A népet be kell engedni a hatalomba. Constant arra a következtetésre jut, hogy nem szabad vagyoni cenzust alkalmazni.¹²⁷

A végrehajtó hatalmat a minisztereknek kell saját nevükben gyakorolniuk.¹²⁸ A törvényeket a miniszterek terjesztik elő. Alkotmányos monarchiaként az angol monarchiát határozza meg, ahol a semleges hatalom a végrehajtó hatalomtól (miniszteri hatalomtól) elkülönül. A végrehajtó hatalmat anélkül is el lehet mozdítani, hogy a minisztereket üldöznék. Amennyiben a végrehajtó hatalom szabálytalanul működik, abban az esetben a király feloszlatja a minisztereket. Jogszabályellenes működés esetén a törvényhozó hatalom is felosztható.¹²⁹ Az örökletes monarchia uralkodója nem rendelkezik felelősséggel. A monarchiában a királyi hatalom arra való, hogy a kormány feletti hatalomként megakadályozza, hogy a legfőbb hatalom egy kézben összpontosuljon. Köztársaságokban

mindenütt lehessen alkalmazni, hol alkalmazása szükséges; és hogy a bajoktól óvjon, a sérelmeket orvosolja a nélkül, hogy ellenséges legyen.” (Constant: Az alkotmányos politika tana, 13. o.)

¹²¹ I. m., 40-44. o.

¹²² I. m., 73. o.

¹²³ I. m., 15. o.

¹²⁴ I. m., 24-36. és 84. o.

¹²⁵ I. m., 102. o. Eredendően közvetett választást ajánl: a választókerületben az összes, szavazattal rendelkező polgárok egy ötvenfős listát állíthatnak össze, amelyből a százak gyűlését szervezik meg, amelynek feladatát képezi az ötven fős listából öt fő kiválasztása. Az öt fő közül az összes választópolgár választ ki egy főt.

¹²⁶ I. m., 100. o.

¹²⁷ I. m., 98-112. o.

¹²⁸ Constant: A régiek és a modernek szabadsága, 84-90. o.

¹²⁹ Constant: Az alkotmányos politika tana, 16. o.

minden állampolgár a legfelső hatalomra törhet, ezért az államfőnek nincs a királyhoz hasonlítható jogköre.¹³⁰ Köztársaságokban bárki lehet államfő. Az államfő felelősséggel tartozik. Constant arra a következtetésre jut, hogy a minisztereket el kell választani a legfőbb hatalomtól. A minisztereket az uralkodónak kell kineveznie. Előterjesztéseknél a miniszter kerül előtérbe; a kegyelmezés joga, a kitüntetésekkel való részvétel és a törvényhatóságok nevezése megmarad az uralkodónak.¹³¹ A miniszterek elleni felelősség megállapítására irányuló pert király által kinevezett magistrátusokra kell bízni. A felelősséget megsértő miniszterek számára büntetesként halált, száműzést és fogságot határoz meg.¹³² A király megkegyelmezhet a minisztereknek.

A bírói hatalom a bíróságot és az esküdszéket foglalja magában. Az esküdszéket a szerző a törvény betűje és az igazság között helyezi el. A rendkívüli törvényszékek felállítását és a perrendtartás szabályai alkalmazásainak mellőzését alkotmányellenesnek tartja. Az esküdszék tagjai sorsolással szereznek mandátumot. Constant szerint a cselekmény felett az esküdszék tagjai hoznak ítéletet (halál, fogság és gyarmatokra szállítás büntetési nemeket alkalmazva), a bíróság feladata a törvényt alkalmazni. Az esküdszék az igazsággal, az emberiséssel és az erkölccsel ellenkező törvények végrehajtását megakadályozza.¹³³

Zárszó

Az előzőekben részletezték szerint megállapítható, hogy a hatalommegosztás terminológiájára vonatkozóan a tudományos álláspont körében közmegegyezés alakult ki. A hatalommegosztás fogalmának bemutatásán túlmenően ismerttettem, hogy nem egyszerű feladat abban a kérdésben állást foglalni, hogy milyen időponthoz és mely szerzőhöz kapcsolódik a hatalommegosztás terminológiájának megjelenése. A többségi álláspont John Locke nevéhez kapcsolja a hatalommegosztás kialakulását; a három hatalmi ág pedig Montesquieu nevéhez fűzi. Benjamin Constant nevezhető meg a negyedik (semleges) hatalmi ág megalkotójaként. Jelen tanulmányom összegzésében kiemelendőnek – elsősorban Bibó István és Szaniszló Krisztián tanulmányai alapján – lényeges kérdésnek tartom azon fejlődési tendencia felfedezését, hogy az antikvitás kori államelméleti szerzőknél, valamint a felvilágosodás korának irodalmában egymást váltják a hatalom megosztására és a hatalom egységének megfogalmazására irányuló elméletek. A hatalmi ágak fogalmának, elméleteinek ismertetését követően egy újabb tanulmányban bemutatandó, ugyancsak nem egyszerű feladatként határozható meg egy adott állam intézményeinek a hatalmi ágaknak történő megfeleltetése.

Irodalomjegyzék

- 1.Egri-Kovács Krisztián: Állam- és szuverenitáselmélet I. (Az állam fogalma, megjelenése, elhelyezése térben és időben, kapcsolata a joggal). Jogelméleti Szemle, 2010/4. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/egri44.html>
- 2.Sári János: A hatalommegosztás. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- 3.Alkotmánytan I. (szerk.: Kukorelli István). Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
- 4.Államelmélet I. (szerk.: Takács Péter). Szent István Társulat, Budapest, 2007.
- 5.Államtan. Írások a XX. századi általános államtudományi köréből (szerk.: Takács Péter). Szent István Társulat, Budapest, 2003.

¹³⁰ Constant: A régiek és a modernek szabadsága, 92-93. o.

¹³¹ I. m., 94-97. o.

¹³² Constant: Az alkotmányos politika tana, 191-195. o.

¹³³ I. m., 89-95. o.

6. Benjamin Constant: A régiek és a modernek szabadsága. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1997.
7. Benjamin Constant: Az alkotmányos politika tana (fordította: Perlaky Sándor). Pest, 1862.
8. Bevezetés az alkotmányjogba (szerk.: Trócsányi László – Schanda Balázs). HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2012.
9. Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945-1949. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
10. Cservák Csaba: A hatalmi ágak megosztásának XXI. századi kérdései az Alaptörvényt követően. Pro Futuro, 2015/2. szám, 24-37. o.
11. Cservák Csaba: A hatalommegosztás elmélete és gyakorlati megvalósulása. Jogelméleti Szemle, 2002/1. szám. http://jesz.ajk.elte.hu/2002_1.html
12. Csink Lóránt: Mozaikok a hatalommegosztáshoz. Pázmány Press, Budapest, 2014
13. Dominico Fisichella: A politikatudomány alapvonalai. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
14. Frivaldszky János: Klasszikus természetjog és jogfilozófia. Szent István Társulat, Budapest, 2007.
15. Hamza Gábor: A közvetlen demokrácia történelmi előzményei Európában. Magyar Tudomány, 2013/11. szám
16. Hatalommegosztás és jogállamiság (szerk.: Mezey Barna). Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
17. Horváth Barna: Angol jogelmélet. Pallas Stúdió – Attraktor Kft, Budapest, 2011.
18. Jean-Jacques Rousseau: A társadalmi szerződés. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1972.
19. Jogi lexikon. Átdolgozott és bővített kiadás (főszerkesztő: Lamm Vanda). Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2009.
20. John Locke: Értekezés a polgári kormányzatról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
21. Ludassy Mária: A toleranciától a szabadságig. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992.
22. Mezey Barna – Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
23. Montesquieu: A törvények szelleméről. Osiris – Attraktor Kiadó, Budapest, 2000.
24. Peter Stein: A római jog Európa történetében. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
25. Pokol Béla: A bírói hatalom. Századvég Kiadó, Budapest, 2003.
26. Pokol Béla: Középkori és újkori jogtudomány. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2008.
27. Samu Mihály: A hatalom és az állam. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
28. Sári János – Somodi Bernadette: Alapjogok. Alkotmánytan II. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
29. Schmidt Péter: A hatalmi ágak megosztásának aktuális problémáiról. Politikatudományi Szemle, 1995/2. szám
30. Szalai András: A hatalmi ágak relatív függetlenségéről, avagy a köztársasági elnök újra a végrehajtó hatalomban? Jogelméleti Szemle, 2013/1. szám
31. Szaniszló Krisztián: A hatalommegosztás államelméleti előképei – Hatalomkorlátozás az európai állambölcseletben az antikvitás korától a felvilágosodásig. Acta Humana: Emberi jogi közlemények, 4. évfolyam 2016/1. szám
32. Takács Albert: A hatalommegosztás elve az alkotmányos értékek rendszerében. Pro Publico Bono Online 2011. http://uni-nke.hu/uploads/media_items/a-hatalommegosztas-elve-az-alkotmanyos-ertekek-rendszerében.original.pdf
34. Takács Albert: A hatalommegosztás elveinek alkotmányos értelmezése In.: Hatalommegosztás és jogállamiság (szerk. Mezey Barna). Osiris Könyvkiadó, Budapest, 1998.
35. Tóth J. Zoltán: A népszuverenitás és az alkotmánybíráskodás viszonya a hatalommegosztás szempontjából. In: Tóth J. Zoltán – Ouk Varinic: Az alkotmánybíráskodás viszonya a népszuverenitás eszméjéhez. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017 (megj.a.)

- 36.Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés a XVII. századi természetjogban és a felvilágosodás filozófiai gondolkodásában. Magyar Filozófiai Szemle, 2008/1-2. szám
- 37.Tóth J. Zoltán: Halálbüntetés: pró és kontra. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2012.
- 38.Varga Zs. András: Hatalommegosztás, az állam- és a kormányforma. Pázmány Law Working Papers, 2013/5.